

Hannah Arendt'te Haklara Sahip Olma Hakkı

The Right to have rights in Hannah Arendt

Altan Heper*

ÖZ

Hannah Arendt (1906-1975) 20.yüzyıl düşünce yaşamına damgasını vurmuş bir düşünür olarak, günümüz siyaset felsefesinde ve hukuk felsefesinde önem taşımaktadır. Haklara sahip olma hakkı kuramı insan haklarının temellendirilmesinde önemli ölçüde taraftar bulmuştur. Bu kuramda insan haklarının temellendirilmesi ve insan haklarına saygının güvence altına alınması yer almaktadır. Bu kuramın oluşmasında Arendt'in kendi yaşamındaki acı tecrübelerin, Nazi döneminin barbarlığın belirleyici bir rol oynadığı genel olarak kabul edilmektedir. Bu yazıda Arendt'in baş eserlerinden biri olan "Totalitarizmin Kaynakları" kitabındaki görüşler ışığında geleneksel insan hakları kuramına, doğal hukuk tezlerine yönelttiği eleştiriler ele alınacak, Arendt'in haklara sahip olma kuramından bir insan onuru kuramı inşa edilip edilemeyeceği tartışılacak, son bölümde günümüzde Arendt'in kuramının ünlü düşünürlerce üstlenilmesi ve günümüz tartışmalarına katkısı işlenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hannah Arendt, Haklara hak sahibi olmak, "Totalitarizmin Kaynakları", Geleneksel insan hakları kuramına eleştiri, İnsan hakları ve insan onuru ilişkisi, Arendt resepsiyonu.

ABSTRACT

Hannah Arendt (1906-1975), as a philosopher who left her mark on the intellectual life of 20th century, is important in contemporary political philosophy of law. Her theory of the right to have rights has found significant favor in the reasoning of human rights. This theory includes the reasoning of human rights and the guarantee of respect for human rights. It is generally accepted that the bitter experiences in Arendt's own life and the barbarism of the Nazi period played a decisive role in the formation of this theory. In this article, Arendt's criticisms of the traditional theory of human rights and natural law theses in the light of the views in one of her major works, "The Origins of Totalitarianism", will be discussed, whether a theory of human dignity can be constructed from Arendt's theory of the possession of rights will be discussed, and in the last section, the assumption of Arendt's theory by famous thinkers today and its contribution to contemporary debates will be discussed.

Keywords: Hannah Arendt, The Right to have rights, "The Origins of Totalitarianism, Critic of the traditional concept of human rights, The Relationship between human rights and human dignity, Arendt's reception

* Doç., Dr. jur. Dr. Tübingen Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi, Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6207-752X

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Altan Heper

E-posta/E-mail: altan.heper@ozyegin.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 27.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 16.12.2022

I. GİRİŞ

Hiç şüphesiz Hannah Arendt 20. yüzyılın düşünce yaşamına damgasına vuran, siyaset felsefesi kadar hukuk felsefesi açısından da önemli bir düşünürdür. Arendt'in kuramında merkezi bir rol oynanan haklara sahip olma hakkı (*Recht auf Rechte*) tezi siyaset felsefesi, hukuk felsefesinin yanında insan hakları kuramcılarını da yakından ilgilendirmektedir.¹

Arendt insan hakları kuramını çeşitli yazı ve kitaplarında geliştirmiştir. Arendt'in insan hakları konseptinde insan haklarının kuramsal temellendirilmesi, insan haklarına saygının güvence altına alınması yer almaktadır. Arendt insan hakları kuramını kısaca haklara sahip olma hakkı olarak adlandırılacak bir temele dayandırmaktadır. Bu kuramın oluşmasında Arendt'in yaşadığı acı olaylar, Alman vatandaşlığından çıkartılmasından sonra hiçbir yurttaşlığı olmadan 1951'e kadar Amerikan vatandaşlığını alana kadar çektiği sıkıntılar da önem taşımaktadır. Arendt 27 yaşından 45. yaşına kadar vatansız (*heimatlos*) olarak yaşadı. Kuramının anlaşılmasında yaşamına ve eserlerine kısaca bir göz atmakta yarar vardır.

II. YAŞAMI VE ESERLERİ

Hannah Arendt 14 Ekim 1906'da Almanya'da Hannover yakınlarında Linden kasabasında doğmuştur. Fakat çocukluğunu ve gençliğini dönemin Doğu Prusyasında yer alan, ünlü felsefeci Kant'ın yaşadığı şehir Königsberg'de (günümüzde Rusya'nın toprağı olan Kaliningrad) geçirmiştir. Hannah Arendt yedi yaşındayken babasını kaybeder. Annesinin dindar olmaması nedeniyle küçük Arendt Yahudi olduğunun bilincine anti-semitizmle karşılaştığında varır. Annesi ona okulda Yahudi düşmanlığıyla karşılaştığında, kendisini savunmasını, sınıfı terk ederek durum hakkında şikayetçi olmasını tembihlemiştir.² Arendt çok genç yaşlarda Kant'ı ve Kerkegaard'ı okumaya başlamış ve felsefe okumaya karar vermiştir. Lisede bir öğretmenin derslerini boykot çağrısı nedeniyle okuldan uzaklaştırılan Arendt liseyi 1924'de dışardan bitirmiştir. Arendt Marburg'da felsefe, Protestan teolojisi ve Yunanca okumaya başlamış, düşünür burada dönemin meşhur filozofu Martin Heidegger'le tanışmış, Heidegger'in zamanla sevgilisi olmuştur. Daha sonra Heidelberg'de ve Freiburg'da öğrenimini sürdürmüş ve Freiburg'da Karl Jaspers'in danışmanlığında doktora yapmıştır. Tezin başlığı "Augustinus'da Aşk Kavramı" dır. Bir yıl sonra Berlin'e taşınan Arendt orada Günter Stern ile evlenmiştir. 8 yıl sonra bu evlilik boşanmayla bitmiştir. Bu dönemde Berlinde Rahel Varnhagen konulu bir doçentlik tezi yazmaya başlamıştır. Arendt 1933'te Nazi Almanyası'nda direniş grubunda yer aldığı için ve gelecekteki felaketleri önceden gördüğü için annesiyle beraber Almanya'dan Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. Orada Aliyah Gençliği adlı Yahudi örgütü dahil birçok örgütte Nazi Almanyası'na karşı direniş mücadelesine katılmıştır. Aliyah Gençliği örgütü

1 Çok sayıda Arendt biyografisi arasında Elisabeth Young-Bruehl, *Hannah Arendt-Dünya Aşkıyla*, çev. Ali Selman, (İletişim 2012); aynı kitabın Almancası için *Hannah Arendt - Leben - Werk und Zeit*, (Fischer Taschenbuchverlag, 1986); Thomas Wild, *Hannah Arendt. Leben, Werk, Wirkung*. (Suhrkamp-Basis Biographie, Band 17, 2006); Grit Straßenberger, *Hannah Arendt zur Einführung*, (Junius 2015).

2 Günter Gaus ile Hannah Arendt arasında görüşme, Günter Gaus, Was bleibt? Es bleibt die Muttersprache in: Albert Reif (Hrg.), *Gespräche mit Hannah Arendt*, (DTV-Verlag1976), 9 (15).

Yahudi çocukların ve gençlerin yaşamını kurtarmak için Filistin'e göndermektedir. Arendt 1940'ta yine kendisi gibi mülteci olan komünist Heinrich Blücher ile evlenmiştir. Daha sonra Arendt, eşi ve annesiyle birlikte Güney Fransa'da Vichy hükümeti bölgesindeki Gurs kampına gönderilmiştir. Buradan eşi ve annesiyle kaçmayı başaran Arendt Amerika vizesiyle İspanya'ya, Portekiz üzerinden New York'a gelmiştir. Amerikâda önce Alman göçmenleri için çıkartılan "Aufbau" (İnşa) gazetesinde çalışmış, 1955'te Berkeley Üniversitesi'nde, 1963'te Chicago Üniversitesi'nde Siyasi Kuram alanında profesör unvanı almıştır. Daha sonra New York Üniversitesi'nde *New School for Social Research*'te çalışmıştır. Arendt felsefeci olarak adlandırılmayı kesinlikle reddetmiş, yaptığı işin siyaset felsefesi olmadığını, siyasi kuram olduğunu iddia etmiştir. 1933'te Almanya'yı terkenden sonra ilk kez 1949'da Yahudi kültürünün kurtulması projesi kapsamında Almanya'ya gelmiş ve Martin Heidegger ile tekrar karşılaşmıştır. Karl Jaspers ile görüşmelerini de sürdürmüştür.³

III. TOTALİTARİZMİN KAYNAKLARI

Arendt 1951'de en önemli çalışması sayılabilecek Totalitarizmin Kaynakları (*The Origins of Totalitarianism*) çalışmasını yayınladı. Arendt bu kitabı eklerle genişleterek, kendi redaksiyonuyla 1955'te Almanca olarak "Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft"⁴ (Total Egemenliğin Unsurları ve Kaynağı) başlığıyla yayınladı. Bu kitap totalitarizm araştırmalarında klasikleşmiş, başucu kitabı haline gelmiştir. Aşağıda bu kitap ve özellikle meşhur 9. bölümündeki "İnsan Haklarının Çıkması"⁵ kısmında eleştiriler ele alınacaktır. Arendt'e göre insan haklarına klasik yaklaşım eleştiriye tâbi tutulmalı, çünkü klasik yaklaşım boş ve soyut ve de çatışma anında bir işe yaramayan niteliktedir. Arendt'e göre "bu kitap ilk bakışta, hatta ikinci kez de bakıldığında korkunç bir zalimliği anlamaya çalışmayı ortaya koyar"⁶ Arendt üç ana temayı ele almaktadır. Bunlar anti semitizm, emperyalizm ve total egemenliktir. İnsan hakları konusundaki ana fikirleri 9. bölümün II. kısmındaki emperyalizm ile ilgili açıklamalarda bulmaktayız. Arendt burada insan haklarının çelişkili yapısı konusunda fikirler geliştirmektedir. Arendt bu çelişkili yapıyı milli devletlerin çöküşüyle bağlantılı görmekte ve bu bağlamda meşhur talebini "haklara sahip olma hakkı"nı dile getirmektedir.

Bu merkezi talebi daha iyi anlayabilmek için Arendt'in eylem kuramının antropolojik temellerini incelemeliyiz. Bir insanın tayin edici özelliği nedir? İnsan onuruna uygun bir yaşam sürmek için neyin güvence altına alınmış olması gerekir? Arendt bu konuda bazı cevapları *The Human Condition (Vita Activa oder vom tätigen Leben)* başlıklı çalışmasında vermektedir. Buradaki temel soru bir faaliyette bulunduğumuzda ne yaparız? şeklindedir. Arendt burada insani temel faaliyetleri çalışma (varlığı güvence altına alma anlamında), bir şeyleri tesis etme (suni bir şeylerin dünyasının üretimi)

3 Arendt'in yaşam hikâyesi için Elisabeth Young-Bruehl in: *Arendt Handbuch*, (1.Edition, Metzler 2011, (Eds. Wolfgang Heuer, Bernd Heuer, Bern Heiter, and Stefani Rosenmüller).

4 Çok sayıda edisyon arasından *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*, (19. Edition Verlag Piper 2019) yılında yapılmıştır.

5 Original Almanca metinde "Aporie der Menschenrechte" ifadesi geçmektedir. Aporie çıkmaz, çelişkili, çözümsüz, sonuç alınamayacak olarak anlaşılmalıdır.

6 Hannann Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*, (n.3) s. 25.

ve sadece sonuç olarak doğrudan doğruya insanlar arasında cereyan eden faaliyet olarak eylem ve de sadece bir insanın değil, çok sayıda insanın yeryüzünde yaşaması olgusu olarak eylem şeklinde analiz etmektedir. Arendt Aristoteles gibi eylemi ve konuşmayı bizi insan yapan unsurlar olarak görmektedir. “Eylemli olarak ve konuşarak insanların her biri, kim olduklarını ortaya koymaktadır, aktif olarak karakterlerinin, kişiliklerinin yeganeliğini göstermektedir ve böylece dünya sahnesine çıkmaktadır.”⁷ Bu eylemle kamusal siyasi bir alan ortaya çıkmaktadır.⁸ Bu kamusal alanın korunması ve eylemin olanaklı kılınması onurlu bir yaşam için vazgeçilemez. Çünkü “tiranın özelliği zalimliği değildir, asıl olan kamusal siyasi alanın yok edilmesidir”⁹ Arendt bu bağlamda haklara sahip olma hakkını gündeme getirir ve insanların bir ilişkiler sisteminde yaşadıklarını ve eylemleri ve düşünceleri nedeniyle değerlendirildiğini, bunu ancak bu hakkı kaybeden milyonlarca insanı ve dünyanın yeni küresel örgütlenmesinde bu hakkı tekrar kazanamamalarını gördükten sonra anladığımızı belirtir.

Arendt Arjantin’den İsrail gizli servisince kaçırılan, Nazi Döneminde milyonlarca Yahudinin öldürülmesinin mimarlarından Eichmann’ın İsrail’de yargılanmasını takip etmiştir ve bu gözlemlerinden “Adolf Eichmann Kudüs’te: Kötülüğün Sıradanlığı Üzerine” adlı eseri 1963’te ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bu çalışma onu neredeyse tüm Yahudi örgütleriyle çatışmaya götürmüştür. Yahudi mahalli örgütlerinin Nazilerle işbirliğini korkusuz bir şekilde eleştirmesi bu çatışmayı daha da körüklemiştir.¹¹

Yine 1963’te yazdığı “Devrim Üzerine” başlıklı çalışması konumuz açısından özel bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada Arendt 1791 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesini (*Declaration des droits de L’homme e du citoyen*) ve 1776 tarihli Virjinya İnsan Hakları Bildirgesini (*Virginia Bill of Rights*) karşılaştırmaktadır. Arendt özellikle Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesinde yer alan her insanın doğal ve devredilmez haklarından bahsedilmesinde, insan haklarının çelişkili, çıkmaz (*aporie*) doğası sorununun açıkça kendini gösterdiğini belirtmektedir.¹²

IV. İNSAN HAKLARININ ÇIKMAZ ÖZELLİĞİ

Arendt insan hakları konusunda esas problemin insan hakları bildirgelerinde yattığını, bu bildirgelerin baştan beri uygulama şansı olmadığını belirterek eleştirmektedir. Bu bildirgelerin gerçekçi bir noktadan hareket etmediğini vurgulayan Arendt burada Fransız Bildirgesi’nin yayınlandığı devrim yıllarında, konuya eleştirel yaklaşan Edmund Burke’ün görüşlerine başvurmaktadır. Burke daha o zamanlar da insan haklarının tüm insanlar için talep edilmesine rağmen uygulamada sadece vatandaş hakları olarak kaldığını belirtmektedir. Bu şekilde ifade edilen “insan hakları” zaten

7 Hannah Arendt, *Vita Activa oder vom Leben*, (3. Edition Verlag Piper. 2005), 17, 213 (ingilizce *The Human Condition* başlıklı orijinalden yapılan Türkçe çevirisi *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim 2008) .

8 ibid 219.

9 Ibid. 280.

10 Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht von der Banalität des Bösen*, (Rowohlt 1964); Türkçe tercümesi *Kötülüğün Sıradanlığı, Özge Çelik*, (4. baskı Metis 2014)

11 Hannah Arendt, ayrıntılı olarak Annette Vowinckel, *Grundwissen Philosophie: Hannah Arendt*, (Cornelsen 2006, 126 f.

12 Orijinal başlık *On Revolution* (Viking Press 1963); Almanca çeviri *Über die Revolution* (Piper 1963); türkçe *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, (İletişim 2012).

hukuken bir arada bulunan mevcut toplum içerisinde yaşayan insanlar için geçerli olmaktadır, yani bu toplumun dışındaki insanlar için bir şey ifade etmemektedir. Burke bu bağlamda provakatif bir şekilde insan haklarının pratikte bir kişinin vatandaşı olduğu ülkenin hakları olduğunu, “bir İngiliz’in haklarından” bahsedebileceğini, “insanların haklarının” çok soyut kaldığını söylüyor. Arendt’in bu eleştiriyi üstlendiğini söyleyebiliriz.¹³

Arendt açısından insanlara doğumları ile birlikte hak kazandıkları doğal haklardan bahsetmek saçmadır.¹⁴ Arendt’e göre doğuştan gelen bir haktan bahsedilecekse, tüm vatandaşlık haklarından, yani vatandaşlığa bağlı haklardan ilke olarak farklı bir hak olabilir. Fransız İnsan ve Vatandaş Haklarının kabulünden sonra, 1. Dünya Savaşı sonrası, devlet birliklerinin çöküşünden (örneğin Avusturya – Macaristan Birliğinin) sonra insan hakları gündeme geldi. İlk İnsan Hakları Bildirgesinden 150 yıl sonra insan haklarının önemi yüz binlerce vatansız ve mültecinin varlığıyla kendini net bir biçimde gösterdi. İşte bu insanlar savaş sonrası birdenbire hiçbir hakkı, hukuku olmayan, eski statülerine, kendi toplumlarına dönüşü mümkün olmayan veya diğer bir topluma kabulü olanaksız hale gelen insanlara dönüştü.

Arendt bu durumu insan haklarının sonu olarak görmekte ve bunun nedenini de milli devletlerin çöküşü olarak değerlendirmektedir. Çöküş olarak da ulusun milli devleti ele geçirmesini anlamaktadır.

Arendt’e göre milli devlet açısından bir trajedi ortaya çıkmaktadır. Bu trajedi nasıl ortaya çıkıyor? Bu çatışma nasıl ortaya çıkmaktadır? Devlet bir yandan milliyetine, vatandaşlığına bakmazsınız yabancı da dahil o ülkede yaşayan herkezi korumakla yükümlüdür, diğer yandan ulus bilinciyle yaşayan vatandaşı korumak yükümlülüğüyle hareket eden devletin bu yükümlülükler arasında çatışma çıkabilmektedir. Ulus esas olarak homojen bir yapı olarak düşünülürken, bu homojen yapıya ancak soy bağıyla, doğumla, yani soy soplâ ait olan dahil edilmektedir, devletin halk unsurunu ancak bu kişiler, daha açık bir ifadeyle tüm haklara sahip vatandaşlar oluşturmaktadır, yani ulusu oluşturanlar sadece homojen yapıyı oluşturan tam haklara sahipler olmaktadır. Böylece belli ölçülerde devlet yasa koyucu ve yasallığı koruyuculuktan çıkıp, ulusun homojen yapısını koruyucu bir hale gelmektedir ve bunun bir aracı haline dönüşmektedir. Millet yasanın yerine geçmektedir.¹⁵

Devletin ülke sınırları içinde herkesi koruyacağı yolundaki yazılı olmayan yasası millet lehine değişmektedir: Nazi döneminin ünlü ilkesi “*Hukuk, Alman ulusuna yarayandır*” idi. Arendt açısından bu ilke Yahudilerin vatandaşlıktan çıkarılmaları, bir anda hiçbir temel hakka sahip olmayan insanlar haline gelmelerinde kendini göstermektedir. “İnsan hakları” kavramı boş bir ifade olmaktan başka bir şey olamaz. İnsan hakları kavramı totaliter veya demokratik, mağdur veya mağduru mağdur eden, bunu izleyen açısından aynı şekilde sahte veya saçma sapan bir kavram haline gelmektedir. Arendt böyle bir gelişmenin olacağını Nazileri iktidara geldiği 1933 yılında görmüş ve Almanya’yı terk etmiştir.

13 Hannah Arendt, (n.4), s. 619.

14 ibid 607 f.

15 ibid. 488.

Böylece Arendt açısından Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ne göre insan haklarını koruması beklenen milli devlet tuhaf bir biçimde insan haklarının tehlikeye düşmesine neden olmaktadır. Devlet bir yasayla bir insanı vatandaşlıktan çıkartabilmekte, hiçbir hakkı bulunmayan “var olmayan insanların ülkesine” (*Niemandland*) sürebilmektedir. Arendt buna örnek olarak 1944'de A.B.D'deki Yahudi mültecilerin durumunu göstermektedir. Arendt açısından mültecilerin durumunun belirsizliği onların davranışlarıyla değil, bunun yerine hukuki statüleri ile yakından ilgilidir. Bu durumun acısını da en çok onlar çekmektedir. Mülteciler A.B.D'ye geldikleri yer itibarıyla sınır dışı edilememektedir. Savaş döneminde bile geçerliliğini koruyan mütakabiliyet anlaşması olan milletler arasında bir konvansiyona tabidirler ve böylece korunmaktadırlar. Milli devletlerin sınırları dışında bulunmaktadır ve istisnai durumu oluşturmaktadır ve üstüne üstlük kabul edildikleri ülkenin yasal sistemini olağanüstülükleriyle tehlikeye sokmaktadır. Kabul eden devletler bu mültecileri ne yapacaklarını bilememektedir.¹⁶

Bu bağlamda Arendt Kant'ta gündeme gelen bu tür dışlamaları engelleyebilecek dünya devleti fikrinin işe yarayıp yaramadığını sorgulamaktadır.¹⁷ Arendt Kant gibi böyle bir dünya devletinin gerçekçi olmadığını düşünmektedir.

Totalitarizmin sonucu, devlet gücü sayesinde insan haklarının çıkmaz niteliği nedeniyle insan haklarını yok etmek için esas tehlikeyi de oluşturmasıdır.

Arendt açısından toplum sözleşmesini kurmak için doğal durumdan çıkış, insanların doğal eşitliği, doğuştan beraberinde getirdikleri doğal haklar gibi kuramlar, devletin insan haklarının garantörü olduğu iddiasının çürütülmesiyle anlamsız hale gelmiştir. Çünkü Arendt'e göre insanlar doğuştan eşit değil, eşitsizdir. Böylece İnsan Hakları Bildirgelerinde yer alan insanların doğuştan eşit oldukları talebi ikinci bir çıkmazdır. Eşitlik verili değildir, bizler eşit olarak insani eylemin ürünü olarak varız. Bir grubun üyeleri olarak eşit olmamız, bu grubun kendi kararına dayanarak eşit hakları garanti etmesine bağlıdır. Bu şekilde anlaşılan insan hakları sadece “vatandaş hakları” olur ve hukuka bağlı bir toplum içerisinde sadece kendi üyeleri için geçerli olur. Birisi bu topluluktan atıldığında, dışlandığında artık bu haklar geçerli değildir. Hakkında herhangi bir yasanın geçerli olmadığı birisi için yasa önünde eşitliği savunmak saçmalaktır. Bu nedenle gerçek bir insan hakkı daha farklı bir temele, daha sağlam temellere sahip olmalıdır. Arendt bu bağlamda kendi tezini inşa ederek, tek ve gerçek insan hakkını haklara sahip olma hakkı olarak temellendirmektedir.¹⁸ Bu hak herkesin hukuki olarak talep edilecek haklara sahip olma hakkı olarak anlaşılmalıdır. Bu bakımdan haklara sahip olma bir insanın bir toplumun üyesi olma hakkını içermekte, bu toplumda bu insan için diğer haklar da garanti altına alınabilmektedir. İşte bu toplumun üyeliğinde insan onuru kendini göstermektedir.

16 Ibid.489.

17 Kant'ın dünya devleti tezi için Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*, çev. Celal Yeşilçayır, (Fol 2021); Arendt'in Kant üzerine çalışması: *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, çev. Devrim Sezer, İsmail Ilgar (İletişim 2019).

18 Arendt uzmanlarından Stefan Rosenmüller bu tezin kökenlerini Immanuel Kant'ta, Gottlieb Fichte'nin *Grundriss des Völker-und Weltbürgerrechts* (§22) de bulunduğunu düşünmektedir (Stefanie Rosenmüller 'Hannah Arendt' in: *Menschenrechte, Ein interdisziplinäres Handbuch*, Eds. Arnd Pollmann/Georg Pollmann, (Metzler 2012), s. 79 (82) ; Arendt'in bu tezi için ayrıntılı bir makale dizisi *Vom Recht, Rechte zu haben*, eds. Stephanie DeGooyer/Alastair Hunt/Lida Maxwell/and Samuel Mayn (Hamburg Edition 2018, çev. Jurgen Bauer, Edith Nerke (ingilizce orijinali „The Right to Have Rights“)

Arendt her iki çıkmazdan bir çıkış yolu imasında bulunmaktadır. Bu yol için insan hakları konusunda radikal bir yenilik gereklidir. Arendt'in fikirlerinin çok benzerlerini 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 6. maddesinde „ herkes her nerede olursa olsun hukuki kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir“ ve 15. maddenin 1. fıkrasında “her bireyin uyrukluk hakkı vardır“ hükümlerinde görmekteyiz.¹⁹

V. İNSAN ONURU VE İNSAN HAKLARI

Günümüz hukuk felsefesi ve insan hakları felsefesindeki tartışmalarında insan onuru kavramı merkezi bir önemdedir, birçok hukuk sistemi, insan onuruna kurucu bir özellik atfetmektedir.²⁰ İnsan onurunun kavramlaştırılmasında birçok felsefeci Arendt'in haklara sahip olma hakkı konseptinden bir insan onuru kavramı oluşturmakta, bazıları çeşitli versiyonlarda bunu geliştirmektedir.²¹

Thiele bu bağlamda bir çok siyaset felsefecisinin, 20. yüzyılda nasyonal sosyalizmin, Stalinizmin ve diğer totaliter sistemlerin ağır insan hakları ihlallerinin o döneme kadar (1945'ler) var olan ahlaki konseptlerin (örneğin insan haklarının) pratikte pek bir işe yaramadığını bize gösterdiğini belirtmektedir. Devletler hukukunda bu nedenle 1945 sonrası yeni bir konseptte ihtiyaç olduğu sonucuna varıldı. Diğer konular yanında gelecekte, büyük kitlelerin hiçbir hakkı olmaksızın, tamamen korumasız olarak güçlülerin karşısında oyuncak olmalarını önlemek görevi ortaya çıkmıştı, bu büyük kitleler içinde başta geçmişte Avrupada yaşayan Yahudiler gelmekteydi. Bu düşünceler, tartışmalar temelinde Hannah Arendt yukarıda da açıklandığı gibi her insanın dininden, milliyetinden bağımsız olarak korunması gerektiği teziyle, haklara sahip olma hakkı konseptini ortaya atmıştı. Haklara hak tezi tüm insanların aynı ahlaki toplumun üyeleri olduğu, bu topluma ait olduğu tezine dayanmaktadır ve bu nedenle herkes insan onuruna hak kazanır. Thiele ve birçok felsefeci Arendt açısından insan onurunun barbarlığın yaşattığı tarihi tecrübelerle bir cevap olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Bu konseptte göre insan onuru insanın biyolojik doğasında veya toplumsal konumunda verili bir özellik değildir. İnsan onuru tarihi olaylar sonucu motiflere dayanan ve siyasi olarak istenen, taşıyıcısına koruma sağlayan bir konsepttir. Bu konseptin özelliği, tarihte ilk defa insan onurunun hukuken garantiler bahşedici bir güçle donatılmış olmasıdır.²²

İnsan onuru kavramının Arendt'in kuramındaki yeri için Totalitarizmin Kaynakları başlıklı temel eserinden uzun bir alıntı gerekli olmaktadır:

19 Bu yoldaki bir yorum için Christoph Menke/Arnd Pollmann, *Philosophie der Menschenrechte zur Einführung*, (Junius 2007) s. 23.

20 Alman Anayasasının 1. maddesi “İnsan onuruna dokunulamaz. Tüm devlet erki insan onuruna saygı göstermek ve onu korumakla yükümlüdür” Avrupa Birliği Anayasa taslağı aynı şekildedir.

21 Bu tartışmaların bir kısmı için Felix Thiele, „Grundlagen der Menschenwürde-Diskussion, Einleitung in Teil A“, in: *Menschenwürde und Medizin*, Eds. J. C Joerden, E. Hilgendorf and F. Thiele (Duncker& Humblot) 2013) s. 13 (23); Georg Lohmann, „Menschenwürde als „Basis“ von Menschenrechten“, in: *Menschenwürde und Medizin*, (Eds. J.C Joerden, E. Hilgendorf, F. Thiele, (Ducker& Humblot 2013), s. 179 (182 f.).

22 Thiele, ibid 24.

“Giderek, haklara sahip olmak diye bir hakkın (ve bu kişinin, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması anlamına gelmektedir) ve bir tür örgütlü topluluğun üyesi olmak gibi bir hakkın varlığının, ancak yeni bir küresel siyasi durum nedeniyle bu hakları yitirmiş ve yeniden kazanması da olanaksız milyonlarca insan ortaya çıktığında farkına vardık. Sorun şuradadır: Bu felâket bir uygarlık yokluğundan, geri kalmışlıktan ya da sırf tiranlıktan dolayı ortaya çıkmış değildir, tersine onarılması olanaksız, çünkü istesek de istemekte de gerçek anlamda tek bir Dünya’da yaşamaya başladık, yeryüzünde artık ‘uygar olmayan’ tek bir nokta bile kalmadı. Yurdun/evin ve siyasi statününun yitirilmesi, ancak tam örgütlü bir insanlık eliyle, beşeriyetten tamamen çıkartılmakla özdeş hale gelebilirdi.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, insan, insan olarak temel niteliğini, **insanlık onurunu**²³ yitirmeden de İnsan Hakları denen hakları yitirebilir. Sadece siyasi topluluğu yitirmek, insanı beşeriyetin dışına sürer.

Bu kayıba karşılık gelen ve hiçbir zaman insan hakları arasında adı dahi anılmamış hakkın, 18. yüzyılın kategorileri içerisinde dile getirilmesi olanaksızdır; çünkü bu kategoriler, hakların doğrudan insanın ‘doğasından doğduğunu varsaymaktadırlar; o yüzden bu doğanın, doğa yasalarına göre mi yoksa Tanrı’nın görüntüsü olarak yaratılmış bir varlığa göre mi tahayyül edildiği, ‘doğal’ haklarla mı yoksa tanrısal buyruklarla mı ilgili olduğu hemen hiçbir fark yaratmaz. **Belirleyici etken şudur: Bu haklar ve onların kazandırdığı insan onuru**²⁴, dünyada tek bir insan bile kalsa geçerli ve gerçek olarak kalmaya devam etmelidir; beşeri çoğulluktan bağımsızdırlar ve bir insan beşeri topluluğun dışına atıldığında da geçerliliklerini sürdürmeleri gerekir.

İnsan hakları ilk kez ilan edildiğinde, tarihten ve tarihin toplumun belli tabakalarına tanıdığı ayrıcalıklardan bağımsız oldukları kabul edilmişti. Bu yeni bağımsızlık, yeni keşfedilmiş olan **insan onurunu**²⁵ oluşturmuştu. **Bu yeni onurun**²⁶, başından beri oldukça belirsiz bir doğası vardı.”²⁷

Lohmann bu bağlamda Arendt açısından “hak” kavramının şu şekilde analizini yapmaktadır: Hak sözcüğü Arendt açısından iki anlama gelmektedir, hakkın birinci anlamı haklara sahip olma hakkıdır, ikinci anlamı hukuki, dava edilebilen, yargı konusu yapılan, talep edilebilen insan ve vatandaş haklarıdır. Burada Arendt’in hak kavramı tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Lohmann Arendt’de bu hakkın tam anlamıyla bir insan hakkı olarak anlaşılmasının fasit bir daire olacağını belirtmektedir. Arendt’in anladığı biçimiyle bu hak sadece ahlaki ödev olarak temellendirildiğinde daha da zayıf bir nitelik taşıyacaktır.²⁸ Ahlaki ödevlerden otomatik olarak, doğrudan doğruya haklar da doğmaz.

23 Bold tarafımdan yapılmıştır.

24 Bold tarafımdan yapılmıştır.

25 Bold tarafımdan yapılmıştır.

26 Bold tarafımdan yapılmıştır.

27 Hannah Arendt, Totalitarizmin Kaynakları, cilt 2, Emperyalizm, çev. Bahadır Sina Şener, (4. Baskı, İletişim 2014, s. 305, 306

28 Gosepath’in eleştirisi Stefan Gosepath, Hannah Arendts Kritik der Menschenrechte und ihr ‚Recht, Rechte zu haben‘ in: Ed. Heinrich – Böll-Stiftung: *Hannah Arendt. Verborgene Tradition-Unzeitgemäßē Aktualität?* (=DYPH, Sonderband 16) s. 279 f.

Arendt de bu nedenle olsa gerek, bu hakkın insan hakları düzeyine çıkartılan bir hak olması konusunda ısrar etmiş olmalıdır, ama ahlaki ödevden bunun çıkarılmayacağını düşünebildiğine göre insan haklarının çıkmazı (*Aporie der Menschenrechte*) sonucuna varması kaçınılmaz olmaktadır.

Arendt'in insan hakları kuramını açmazları nedeniyle reddeden felsefecileri, ismen zikretmek gerekirse, başta Brunkhorst²⁹, Menke³⁰ ve en etraflıca da eleştiren olarak Gosepathı³¹ saymak gerekir.

Lohmann Arendt'in betimlediği, insanların toplama kamplarında katledilmesinde, yerlerinden yurtlarından edilmesinde, herkesin üzerinde tasarruf edebileceği sahipsiz hayvanlar gibi bir konuma düşmesinde önemli, temel nitelikli bir hakkın kaybolmuş olması gerektiğini düşünmektedir³² ve bu hak tüm bu kaybolan haklara tekabül eden bir hak olmaktadır, bu hak hiçbir şekilde insan hakları bağlamında ifade edilmemiş, 18.yüzyıl kategorileri içerisinde düşünülmeyecek bir hak niteliğindedir.³³ Bu hak ne doğal hukuk bağlamında doğadan, ne akli hukuk bağlamından akıldan, ne de dinsel inanç bağlamından Tanrı'nın sureti olan yaratıktan türetilebilecek bir haktır. Bu bağlamda Arendt bu "hakkın" yerine ikâme edilebilecek yeni bir kavram ortaya atmaktadır. Bu kavram insan onurudur. Bu kavram Arendt'in hak kavramının anlaşılmasına son derece uygundur. Arendt'in açıklamaları da bu yorumu haklı çıkartmaktadır. Arendt insan onurundan bahsettiği yerde daha önce de alıntılıdığım şu ifadeleri kullanmaktadır: "**Belirleyici etken şudur**³⁴: Bu haklar ve onların kazandırdığı **insanlık onuru**, tek bir insan bile kalsa geçerli ve gerçek olarak kalmaya devam etmelidir; beşeri çoğulluktan bağımsızdırlar ve bir insan, beşeri topluluğun dışına atıldığında da geçerliliklerini sürdürmeleri gerekir."³⁵ Lohmann Arendt'te insan haklarının insan onuru ile bağının bulanık olduğunu haklı olarak belirtmektedir.³⁶ Gerçekten de Arendt şunları söylerken belirsizlikten bahsetmektedir: "Bu yeni bağımsızlık, yeni keşfedilmiş olan insan onurunu oluşturmuştu. Bu yeni onurun, başından beri oldukça belirsiz bir doğası vardı." Lohmann Arendt'in insan onuru kavramıyla insan hakları ilişkisini bu bağlamda tam olarak anlayamadığını belirtmektedir. Gerçekten de yeni olan kavram insan onuru değildir, 1945 öncesi insan onuru kavramı, insan haklarının taşıyıcısı ile ilişkilendirilmemektedir, insan haklarının insan onuruyla bağı açıkça ortaya konmadan, net bir biçimde böyle bir temellendirme yapılmaksızın ele alınıyordu. Lohmann 1945 sonrası insan onuruna hakları garanti altına alan bir nitelik tanınması konseptini önermektedir. Lohmann'a göre 1945 sonrası Arendt'in yukarıda alıntısını yaptığımız "yeni keşfedilmiş insan onuru" haklara sahip olma hakkı olarak bizatihi subjektif bir hak olmamakta, bunun yerine insan onuru münferit bireyin insan haklarının taşıyıcısı olarak kabul görmesini güvence altına almaktadır. Lohmann'ın insan onuru konseptini son tahlilde Arendt'in haklara sahip olma hakkını insan onurunun içeriği olarak yorumlayarak, buradan da insan onurunu/haklara hak sahibi olmayı hukuki olarak koruma

29 Hauke Brunkhorst, *Hannah Arendt*, (C.H. Beck 1999), 93 f.

30 Christoph Menke, "The" Aprioras of Human Right" and the" One Human Dignity": Regarding the Coherence of Social Research 74, *An Internationally Quarterly* (3), 200, s.739 (740 f.) Lohmann'ın adı geçen makalesine atfen s.183.

31 Gosepath, *ibid*.

32 Lohmann, (n.20)s. 183

33 Arendt, (n.4) s. 616

34 Tarafımdan bold ve italik yapılmaktadır.

35 Arendt (n.26)s. 306; Almanca aslı (n.4) s. 616.

36 Lohmann, (n.20) s.184.

altına alarak güvenceye alma olarak açıklayabiliriz. Bu konsept kanaatimce de oldukça ikna edici görünmekte, insan onurunu metafizik temellerden uzaklaştırarak, daha belirgin, somut bir içeriğe kavuşturmaktadır.

Arendt'in haklara sahip olma hakkı konseptini sağlığında, ama yoğun olarak ölümünden sonra yoğun olarak tartışıldı. Haklara sahip olma konsepti hiç şüphesiz Arendt'in siyaset kuramındaki en tanınmış ve en çok yorumlanan, tartışılan konseptir.³⁷ Günümüzün tüm önemli düşünürleri Arendt'in modern insan hakları tezlerine ilişkin eleştirilerine yönelik bir pozisyon almışlardır, bazıları benimserken, bazıları tezi eleştirmişlerdir. Bu konu başlı başına ayrı bir makalenin konusunu oluşturacağı için bu isimlerden burada sadece birkaçını, Giorgio Agamben³⁸, Etienne Balibar³⁹, Seyla Benhabib⁴⁰, Jürgen Habermas⁴¹, Rahel Jaeggi⁴², Claude Lefort⁴³, John Rawls⁴⁴u ismen zikretmekle yetineceğiz.

VI. GÜNÜMÜZDE HANNAH ARENDT'İN HAKLARA HAK KURAMININ ÖNEMİ

Günümüzde yeryüzünde yerlerinden yurtlarından olmuş, çeşitli nedenlerle ülkesini terketmiş 70 milyona insana yakın insan bulunmaktadır. Ülkemizde bu durumda kesin rakamlar olmamakla beraber yaklaşık 8 milyon düzensiz göçmen bulunmaktadır. Arendt tezini bir ölçüde kendi biyografisi çerçevesinde oluşturmuştur. Bir yandan vatansız, hiçbir yurttaşlığı olmayan insanların sıkıntıları, diğer yandan o dönemde hiçbir hak statüsü içinde göremediğimiz insanların, öldürülen, her türlü keyfi muameleye tutulan insanların gelecekte aynı duruma düşmemeleri için ne yapılabilir düşüncesi Arendt'in konseptinde rol oynamaktadır.⁴⁵ Küreselleşen dünyada, güney-kuzey ikileminde güneyin gittikçe fakirleştiği, neo-liberal siyasetlerin yoksul ülkeleri daha da yoksullaştırdığı, tek kutuplu bir dünya için vekâlet savaşlarının yaygınlaştığı bir dünyada düzensiz göçmen hareketlerinin devam etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu bağlamda 1990'larda adeta bir rönesans yaşayan Arendt'in 21. yüzyılda da önemini kaybetmeyeceğini söyleyebiliriz.

Yukarıda açıklanan görüşlerin özeti olarak da Arendt'in insan haklarının temellendirilmesinde ahlaki temel yerine, siyasi bir temel inşa etmek istediğini, bu temelinde uluslararası topluma

37 Peg Birmingham, 'Rezeptionsdiskurse, Menschenrechte' in: *Arendt Handbuch*, Eds. Wolfgang Heuer/Bern Heiter and Stefanie Rosenmüller (Metzler 2011), s. 374-377..

38 Giorgio Agamben, *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, (Suhrkamp 2002)

39 Etienne Balibar, *Sind wir Bürger Europas? Politische Integration, soziale Ausgrenzung und die Zukunft der Nationalen*, (Hamburger Edition 2003).

40 Seyla Benhabib, *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, (Thousand Oaks 1996); *Die Rechte der Anderen, Migranten, Bürger*, (Suhrkamp 2008).

41 Jürgen Habermas, 'Über den inneren Zusammenhang von Rechtsstaat und Demokratie' in: *Die Einbeziehung des Anderen*, (Suhrkamp 1996), s. 293-305.

42 Rahel Jaeggi, 'Die im Dunklen sieht man nicht: Hannah Arendts Theorie der Politisierung' in: *Hannah Arendt: – Unzeitgemäße Aktualität?* Ed. Heinrich –Böll-Stiftung (Heinrich –Böll-Stiftung 2007)s. 241-250.

43 Claude Lefort, *Verborgene Tradition Democracy and Political Theory*, (University of Minnesota Press1984)

44 John Rawls, *Das Recht der Völker*, (DeGruyter 2002).

45 Arendt'in iltica hakkı ve insan hakkı konusunda Federal Almanya İdare Mahkemesi Başkanı Prof. Dr. Dr. h.c Klaus Renner'in tebliği Klaus Rennert, *Hannah Arendt, Asylrecht und Menschenwürde*, (Nomos 2017).

dayandırılabilceği söylenebilir. Uluslararası toplumun hazırladığı insan hakları bildirgelerinin insan haklarını koruyabileceği, hayata geçirilmesi bağlamında aktif bir rol oynayacağına bizzat Arendt şüpheyi yaklaşımaktadır. Biz de bu şüpheyi paylaşmaktayız.

Yukarıda Arendt'in tezinde, haklara hak konseptinde insan onuru vurgusunun bulunmadığını, Arendt'in kendisinin haklara "hak sahibi olma" konseptinde bu "hak" ile insan onuru arasında doğrudan bir bağ kurmadığını belirtmiştik. Lohmann'ın haklara hak konseptiyle insan onuru arasında bağ kurması ve bu "hakkın" aslında insan onurundan çok farklı bir şey olamayacağını ifade etmesi, bu yöndeki Arendt çalışmaları için değerli bir başlangıç noktası olacaktır.

Ayrıca bir siyaset felsefecisi olarak Arendt'in haklara hak tezinin siyasi kuramlara verimlilik sağlarken, hukuk kuramı açısından aynı verimliliği gösteremeyeceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Agamben G., *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, (Suhrkamp 2002).
- Arendt H., *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft, Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft*, (19. Edition Verlag Piper 2019).
- Arendt H., *Totalitarizmin Kaynakları, cilt 2, Emperyalizm*, çev. Bahadır Sina Şener, (4. Baskı, İletişim 2018).
- Arendt H., *Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht von der Banalität des Bösen*, (Rowohlt 1964); *Kötülüğün Sıradanlığı*, Türkçesi Özge Çelik, (4. baskı Metis 2014).
- Arendt H., *Vita Activa oder vom Leben*, (3th. Edition Verlag Piper 2005); (ingilizce The Human Condition başlıklı orijinalden yapılan Türkçe çevirisi İnsanlık Durumu, çev. Bahadır Sina Şener, Metis 2008) .
- Arendt H., *On Revolution* (Viking Press 1963): Almanca çeviri Über die Revolution (Piper 1963); türkçe *Devrim Üzerine*, çev. Onur Eylül Kara, (İletişim 2012).
- Arendt H. *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, çev. Devrim Sezer, İsmail Ilgar, (İletişim 2019).
- Balibar, E., *Sind wir Bürger Europas? Politische Integration, soziale Ausgrenzung und die Zukunft der Nationalen*, (Hamburger Edition 2003).
- Benhabib, S., *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*, (Thousand Oaks 1996); *Die Rechte der Anderen, Migranten, Bürger*, (Suhrkamp 2008).
- Birmingham, P., 'Rezeptionsdiskurse', *Menschenrechte in: Arendt Handbuch*, Eds. Wolfgang Heuer/Bern Heiter and Stefanie Rosenmüller (Metzler Stuttgart,) s. 374-377.
- Brunkhorst, H., *Hannah Arendt*, (C.H. Beck 1999).
- DeGooyer S., Hunt A., Maxwell L. and Mayn S. , *Vom Recht, Rechte zu haben*, (Hamburger Edition 2018) (kitabın İngilizce orijinali „The Right to Have Rights“)
- Gaus, G., 'Was bleibt? Es bleibt die Muttersprache' in: Ed. Albert Reif, *Gespräche mit Hannah Arendt*, (DTV-Verlag 1976), s. 9-34
- Gosepath, S., 'Hannah Arendts Kritik der Menschenrechte und ihr ‚Recht, Rechte zu haben‘ in: Ed. Heinrich – Böll-Stiftung: *Hannah Arendt. Verborgene Tradition-Unzeitgemäße Aktualität?* (Heinrich – Böll Stiftung 2007) s. 279-288
- Habermas J., 'Über den inneren Zusammenhang von Rechtsstaat und Demokratie' in: *Die Einbeziehung des Anderen*, (Suhrkamp 1996) s. 293-305.

- Jaeggi R., ‚Die im Dunklen sieht man nicht: Hannah Arendts Theorie der Politisierung‘ in: Ed. Heinrich –Böll-Stiftung *Hannah Arendt: Verborgene Tradition – Unzeitgemäße Aktualität?* (Heinrich – Böll Stiftung 2007) s. 241-250
- Lefort, C. *Democracy and Political Theory*, (University of Minnesota Press 1984)
- Lohmann, G., ‚Menschenwürde als „Basis“ von Menschenrechten,‘ in: Eds. J. C Joerden, E. Hilgendorf and F. Thiele, *Menschenwürde und Medizin*, (Dunker & Humblot 2013) s. 179-194.
- Menke, C., Pollmann, A., *Philosophie der Menschenrechte zur Einführung*, (Junius 2007)
- Menke C., ‚The“ Aprioras of Human Right” and the” One Human Dignity’: Regarding the Coherence of Social Research 74 An Internationally Quarterly (3), 200, s. 739-762
- Rawls J., *Das Recht der Völker*, (DeGruyter 2002).
- Rennert, K., *Hannah Arendt, Asylrecht, Menschenwürde*, (Nomos 2017).
- Rosenmüller, S., ‚Hannah Arendt‘ in: Eds. A. Pollmann, G. Lohmann, *Menschenrechte, Ein interdisziplinäres Handbuch* (Metzler 2012) s. 79-83.
- Straßenberger, G., *Hannah Arendt zur Einführung* (Junius 2015).
- Young-Bruehl, E., *Hannah Arendt, Leben-Werk und Zeit*, (Fischer Taschenbuchverlag 1986); Türkçe çevirisi Hannah Arendt-Dünya Aşkıyla, çev. Ali Selman, (İstanbul 2012).
- Young-Bruehl, E., *Leben* in: Eds. Wolfgang Heuer, Bernd Heuer, Bern Heiter, and Stefani Rosenmüller *Arendt Handbuch*, (J.B Metzler 2011).
- Thiele, Felix, Grundlagen der Menschenwürde-Diskussion, Einleitung in Teil A, in: J.C Joerden, E. Hilgendorf and F. Thiele, *Menschenwürde und Medizin*, (Dunkcer & Humblot 2013) s.13-34.
- Vowinckel A., *Grundwissen Philosophie: Hannah Arendt*, (Cornelsen 2006).
- Wild, T., *Hannah Arendt. Leben, Werk, Wirkung*. (Suhrkamp 2006).